

Marta Mazurowska

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
e-mail: marta.mazurowska@ue.poznan.pl

ROLA BADAŃ NAD OSĄDEM I PODEJMOWANIEM DECYZJI W RACHUNKOWOŚCI

THE ROLE OF RESEARCH ON JUDGEMENT AND DECISION MAKING IN ACCOUNTING

DOI: 10.15611/pn.2018.503.29

JEL Classification: M41

Streszczenie: Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest podejmowanie decyzji w rachunkowości. Rozważania rozpoczęto od przedstawienia głównych założeń teorii decyzji. Następnie autorka przedstawiła umiejscowienie rachunkowości w świetle omawianej teorii. W ostatniej części artykułu przedstawiono kluczowe aspekty dotyczące badań nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości.

Słowa kluczowe: rachunkowość, podejmowanie decyzji, heurystyki.

Summary: The subject of this article is decision making in accounting. The deliberations began with the presentation of the main assumptions of the theory of decision. Then the author presented the location of accounting in the light of the above mentioned theory. The last part of the paper shows the key aspects of research on judgment and decision making in accounting.

Keywords: accounting, decision making, heuristics.

1. Wstęp

Rachunkowość jest „systemem informacyjnym organizacji gospodarczych o charakterze retro- i prospektywnym, który posiada własny algorytm rachunku ekonomicznego i metody ustalenia, planowania i analizy wyniku finansowego w pewnym okresie czasu oraz kondycji finansowej w ściśle określonym momencie czasowym” [Brzezina 2000, s. 18]¹. Nieodłącznym elementem systemu rachunkowości jest wie-

¹ Zarówno w rodzimej, jak i zagranicznej literaturze fachowej brak jest spójnej i jednolitej definicji rachunkowości. Formułowane są różne określenia, od bardzo wąskich do szerokich i ogólnych. Każda z nich pod różnym kątem uwzględnia aktualny stan rozwoju społeczno-gospodarczego, cele, podmiot, zakres oraz funkcje rachunkowości.

lowymiarowy proces podejmowania decyzji, polegający na rozpoznawaniu i wyborze określonego kierunku działania, który ma doprowadzić do rozwiązania konkretnego problemu decyzyjnego [Stoner, Freeman, Gilbert 2001, s. 238]. Potwierdzają to słowa M. Gaffikina [2006, s. 1], który stwierdza, iż „z całą pewnością rachunkowość może być zaklasyfikowana do dyscyplin nauki, które są ściśle związane z ludzkim społeczeństwem, ponieważ, co jest oczywiste, rachunkowość jest »systemem myśli« stworzonym »przez ludzi dla ludzi«, w celu podejmowania przez nich decyzji, a także wpływu na ludzkie zachowanie”. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie roli badań nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości, jako wstępu do cyklu kolejnych publikacji autorki podejmujących temat rachunkowości w świetle teorii decyzji.

2. Teoria decyzji

Przedmiotem teorii decyzji jest podejmowanie decyzji, a w szczególności obszar badania decyzji, a także metod i technik ich podejmowania [Ziemia, Piwowarski 2008, s. 139]. Nauki społeczne wypracowały dwa podejścia naukowe do teorii decyzji, które w rzeczywistości przenikają się nawzajem. Zalicza się do nich podejście [Bolesta-Kukułka 2003, s. 123]:

- racjonalistyczno-normatywne (preskrypcyjne), polegające na zalecaniu uniwersalnych recept, jakimi ludzie powinni się kierować w swoim działaniu,
- behawioralne (opisowe; deskrypcyjne), polegające na prezentowaniu, jak ludzie postępują w rzeczywistości.

Podejście racjonalistyczno-normatywne, które opiera się głównie na wskazaniach wynikających w dużej części z logiki, matematyki oraz statystyki, zawiera logicznie wywiedzione z apriorycznie przyjętych norm racjonalności: warunki, reguły i zalecenia, których należy przestrzegać, aby decyzje były podejmowane w pełni świadomie i rozumnie. Jeżeli w rzeczywistości w zachowaniach decydentów pojawiają się odchylenia od tych zasad, tłumaczy się je błędami myślenia, wynikającymi z niedoskonałości ludzkiego rozumu [Grzesik, Karaś 2014, s. 20].

Z kolei podejście behawioralne przedstawia rzeczywistość występujące zachowania decydentów, które nie zawsze pokrywają się z zaleceniami modeli racjonalistyczno-normatywnych. Takie odchylenia występują często, dlatego też trudno je interpretować jako zjawisko negatywne. Autorzy zaleceń w ramach omawianego podejścia nie tylko opisują zachowania decyzyjne, lecz także starają się odkrywać przyczyny stwierdzonych odchyień. W modelach behawioralnych uwaga jest skierowana przede wszystkim na opisywanie i wyjaśnianie realnych procesów decyzyjnych, które w rzeczywistości przebiegają inaczej, niż głoszą normy zawarte w modelach racjonalnych [Grzesik, Karaś 2014, s. 20]. W tym podejściu uznaje się, iż nieracjonalne zachowania decydentów spowodowane są pewnymi inklinacjami psychologicznymi, którym podlegają [Zielonka 2008, s. 49]. Proces analizy danych jest czasochłonny, żmudny i skomplikowany. W związku z ogromną ilością informa-

cji koniecznych do przetworzenia w celu podjęcia optymalnej decyzji ludzie, działając pod presją czasu, wykształcili zespoły zachowań oparte na ograniczonej racjonalności, z zastosowaniem uproszczonych procedur podejmowania decyzji. Procedury te nazywane są heurystykami, które stosowane są po to, aby prostymi operacjami wnioskowania zastąpić skomplikowane procesy estymacji prawdopodobieństwa oraz prognozowania. Co ważne, stosowanie przez ludzi heurystyk ma wymiar zarówno pozytywny, jak i negatywny. Heurystyki z jednej strony ułatwiają podejmowanie decyzji, które gdyby miały być oparte na kompleksowych analizach, mogłyby w ogóle nie zostać podjęte. Z drugiej jednak strony są one źródłem wielu błędów systematycznych, z powodu których niemożliwe jest uzyskanie optymalnych rezultatów [Czerwonka 2015, s. 60].

3. Teoria decyzji a rachunkowość

Powyższe dwa podejścia naukowe do procesu podejmowania decyzji można odnaleźć również w rachunkowości. Z końcem lat 70. XX w. przez R.L. Watta i J.L. Zimmermana [1978, 1979] sformułowana została pozytywna teoria rachunkowości (Positive Accounting Theory, PAT). Dąży ona do wyjaśnienia wyboru zasad i metod rachunkowości oraz przewidywania zachowania menedżerów i regulatorów standardów rachunkowości dotyczących tego wyboru, przyjmując jako podstawę rozważań założenia neoklasycznej ekonomii, a w szczególności teorię agencji i związane z nią koszty kontraktów zawieranych między różnymi stronami w organizacji gospodarczej. Rozumowanie autorów PAT bazuje na następujących założeniach:

- 1) oddzielenie funkcji zarządzania od funkcji właściciela/li przedsiębiorstwa,
- 2) podejmujący decyzje w przedsiębiorstwie i właściciele są podmiotami racjonalnie działającymi, dążącymi do maksymalizacji własnych korzyści,
- 3) informacje są dobrem, którego pozyskanie pociąga za sobą koszty,
- 4) przedsiębiorstwo stanowi zbiór kontraktów, tzn. że może być opisane przez pryzmat umów, jakie są w nim zawierane z różnymi podmiotami: pracownikami, akcjonariuszami, kredytodawcami itp. [Szychta 2015, s. 179-183]. Szczegółowe założenia pozytywnej teorii rachunkowości zostaną omówione w kolejnej części niniejszego artykułu.

Opisana szeroko w literaturze krytyka założenia o racjonalności decydentów [m.in. Wojtyna 2011; Zalaśkiewicz 2012; Shermer 2009] w naukach ekonomicznych dotyczy również rachunkowości, czego efektem jest rozwój badań w tzw. nurcie rachunkowości behawioralnej. Jak stwierdza M. Bąk [2011, s. 58], interpretacja informacji pochodzących z rachunkowości powinna uwzględniać aspekty psychologiczne. Istotna jest identyfikacja zjawisk oraz postaw psychologicznych, ponieważ pozwala ona poznać i zrozumieć zachowania człowieka, a także podejmowane przez niego decyzje na podstawie i podczas generowania danych w systemie rachunkowości. Zdaniem G. Siegel, H.R. Marconi i I.A. Setiaone [1989, s. 1] badania prowadzone w nurcie rachunkowości behawioralnej pozwalają na ustalenie:

- w jaki sposób zachowanie ludzi wpływa na treść danych przetwarzanych w rachunkowości,
- a także w jaki sposób informacja generowana przez rachunkowość wpływa na ludzkie zachowanie i decyzje biznesowe.

4. Rola badań nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości finansowej

Badania naukowe nad podejmowaniem decyzji w rachunkowości mają za zadanie odpowiedzieć na fundamentalne pytanie, czy praktyka rachunkowości wywiera wpływ na zachowania i decyzje odbiorców generowanej przez nią informacji. Przy założeniu pełnej doskonałości rynków (*complete and perfect markets*) brak jest merytorycznego uzasadnienia dla roli ujawnień informacji w sprawozdaniu finansowym, a tym samym nie ma zapotrzebowania na księgowych oraz regulacje rachunkowości. Zależność ta została udowodniona m.in. w wynikach badań autorstwa R.L. Wattsa i J.L. Zimmermana [1979, 1986] czy też R. Holthausena i R. Leftwicha [1983]. Jednakże w rzeczywistości gospodarczej założenie o doskonałości i kompletności rynków nie jest spełnione, w związku z czym zapotrzebowanie na rachunkowość, jej regulacje oraz osoby zawodowo zajmujące się rachunkowością oznacza, że ujawnienia w rachunkowości są efektywnym sposobem rozwiązywania niedoskonałości rynku [Fields, Lys, Vincent 2001, s. 256].

Zgodnie z literaturą przedmiotu wyborem w rachunkowości (*accounting choice*) jest każda decyzja, której podstawowym celem jest wywieranie wpływu w z góry określony sposób (zarówno poprzez formę, jak i treści) na informację generowaną przez system rachunkowości, włączając w to nie tylko sprawozdania finansowe publikowane zgodnie z przyjętymi regulacjami rachunkowości, lecz także deklaracje podatkowe i inne raporty [Fields, Lys, Vincent 2001, s. 256]. Powyższa definicja jest na tyle szeroka, iż obejmuje swoim zasięgiem wybory typu: stosowanie metody FIFO lub LIFO do rozchodu zapasów, zastosowanie kosztu historycznego lub wartości godziwej do wyceny nieruchomości inwestycyjnych, kształtowanie konstrukcji umowy leasingu, wybory wpływające na poziom ujawnień czy też dotyczące wcześniejszej aplikacji nowych standardów. Definicja ta również uwzględnia decyzje dotyczące działalności gospodarczej jednostki, których wpływ w naturalny sposób przekłada się na wartości wykazywane w sprawozdaniu finansowym. Przykładem takiej decyzji jest dylemat dotyczący zwiększenia produkcji w celu zmniejszenia kosztu sprzedanych wyborów poprzez obniżenie jednostkowych kosztów stałych czy też nakładów na badania i rozwój w celu podwyższenia wyniku finansowego. Jak stwierdza R.L. Watts [1992, s. 235], proces dokonywania wyborów w rachunkowości powinien znajdować się w centrum zainteresowania nauki rachunkowości, ponieważ bez umiejętności wyjaśniania i przewidywania zachowań decydentów oraz skutków ich decyzji nie będzie możliwe ani prawdziwe zrozumienie rachunkowości, ani przekazanie właściwej wiedzy studentom. Wyjątkowo ciekawym i waż-

nym obszarem badań nad podejmowaniem decyzji w rachunkowości są badania nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości, co określane jest w literaturze anglojęzycznej mianem *Judgement and Decision Making research in accounting* (JDM). Jest to szybko rozwijający się obszar badań w zagranicznej literaturze rachunkowości [zob. Bonner 1999; Schiller 2013]. Omawiany nurt badawczy ma na celu dostarczanie wyników badań, które pozwolą zrozumieć i usprawnić proces dokonywania profesjonalnego osądu i podejmowania decyzji przez ludzi będących przedmiotem zainteresowania badaczy rachunkowości, w tym: twórców informacji generowanej przez rachunkowość, ale również jej użytkowników, audytorów oraz regulatorów przepisów prawa bilansowego. Badania JDM w rachunkowości przeprowadzane są we wszystkich aspektach rachunkowości, jednakże największą popularnością cieszy się auditing [Bonner 1999, s. 395]. Badacze JDM dążą do pomiaru skuteczności ludzi w kontekście dokonywania osądów i podejmowania decyzji, a także określania determinant wysokiej oraz niskiej jakości omawianych procesów [Bonner 1999, s. 386]. Czynniki, które prowadzą do niskiej jakości procesu dokonywania osądu oraz podejmowania decyzji, są traktowane jako problemy, natomiast kategorie podnoszące jakość procesu, takie jak uczenie się i wiedza na temat czynników powodujących błędy systemowe, postrzegane są jako swoiste remedia na zaistniałe problemy [Schiller 2013, s. 63]. Z punktu widzenia podmiotu przygotowującego sprawozdanie finansowe szczególnie księgowi dokonują procesu osądu, natomiast kierownik jednostki podejmuje formalne decyzje dotyczące rachunkowości i sprawozdawczości finansowej. Dla właściwego zrozumienia istoty badań w obszarze JDM w rachunkowości ważne jest zrozumienie pojęć „osąd” oraz „podejmowanie decyzji”. Zdaniem P.G. Zimbardo i R.J. Gerriga [2012, p. 354] przez pojęcie osądu (*judgement*) należy rozumieć proces, za pomocą którego ludzie tworzą opinie, dochodzą do wniosków i formułują krytyczne oceny zdarzeń i ludzi na podstawie dostępnych danych. Natomiast mianem decyzji określa się proces dokonywania wyboru między opcjami – ich selekcjonowanie i odrzucanie. Badania nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości zyskały na znaczeniu w kontekście ewolucji aktów prawnych regulujących rachunkowość z tzw. koncepcji rachunkowości bazującej na regułach (*rules-based accounting*) do rachunkowości opartej na zasadach (*principles-based accounting*). Istnienie wspomnianej ewolucji podkreślają słowa A. Kameli-Sowińskiej [2014, s. 107–108]²: „rachunkowość oparta na regułach odchodzi w przeszłość. (...) Przyszłością jest rachunkowość oparta na zasadach, a te wymagają zmiany mentalności księgowych i audytorów, innej wiedzy i doświadczenia oraz innego wykształcenia. Innej wiedzy trzeba do dokonania wycień, innej – do dokonywania wyboru metod prowadzonych szacunków, a jeszcze innej do analizy otrzymanych wyników i podejmowania decyzji w globalnym świecie”.

² Dogłębnej analizy różnic pomiędzy rachunkowością opartą na zasadach i regułach dokonał M. Masztalerz [2012].

Jak stwierdza S. Schiller [2013, s. 63], istnieje powszechne przekonanie, że dzięki regulacjom rachunkowości opartym na zasadach możliwe jest odzwierciedlenie prawdziwej ekonomicznej istoty operacji gospodarczych, które miały miejsce w jednostce, w odróżnieniu od regulacji opartych na regułach. Z drugiej jednak strony regulacje oparte na zasadach wymagają podejmowania licznych decyzji oraz dokonywania osądów. Należy podkreślić, iż w tym ujęciu regulatorzy rachunkowości, z Radą Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (dalej: RMSR lub Rada) na czele, stają przed trudnym wyzwaniem odnalezienia punktu równowagi pomiędzy dwoma, równie istotnymi, jednakże sprzecznymi ze sobą celami. Rada dąży do stworzenia takich regulacji rachunkowości, które pozwolą na osiągnięcie pełnej porównywalności sprawozdań finansowych sporządzanych na całym świecie. Jednocześnie RMSR pragnie zapewnić elastyczność regulacji w celu pełnego odzwierciedlenia sensu ekonomicznego operacji gospodarczych, które miały miejsce w przedsiębiorstwie. W obszarze badań nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości znaczenia nabiera dyskusja nad prawdą w rachunkowości, która stanowi punkt odniesienia dla uzasadnienia potrzeby dokonywania osądu i podejmowania decyzji w rachunkowości. Jak stwierdził W.J. Vatter już w 1966 r. [1966, s. 6], prawdziwy świat biznesu jest prawie zawsze zbyt skomplikowany, aby móc udzielać prostych odpowiedzi na zadane pytania. Jego zdaniem poprzez prawdę w rachunkowości rozumie się oczekiwanie, aby informacje generowane w systemie rachunkowości były wolne od wszelkich zniekształceń i w sposób neutralny przedstawiały sytuację majątkową i finansową jednostki. Jednakże ze względu na naturę człowieka teoretycznie pożądana neutralność nie jest możliwa do osiągnięcia, stąd zasadność i fascynacja badaniami JDM w rachunkowości.

Rozumienie prawdy w rachunkowości nabiera szczególnego znaczenia w kontekście sprawozdawczości finansowej. Jak stwierdza V. Kam [1990, s. 59], racją bytu rachunkowości jest reagowanie na potrzeby użytkowników. Celem sprawozdawczości finansowej, w nawiązaniu do Założeń koncepcyjnych sporządzania i prezentacji sprawozdań finansowych (*The Conceptual Framework for Financial Reporting*), jest dostarczanie informacji finansowych dotyczących jednostki sporządzającej sprawozdanie finansowe, użytecznych z punktu widzenia aktualnych i potencjalnych inwestorów, kredytodawców i innych wierzycieli w procesie podejmowania decyzji dotyczących dalszego finansowania jednostki [*The Conceptual Framework... OB2*]. Natomiast fundamentalne cechy jakościowe użytecznych informacji finansowych to „przydatność” i „wierna prezentacja”. Użyteczność tych podstawowych cech zwiększa się, jeżeli informacja jest dodatkowo „porównywalna, weryfikowalna, podawana odpowiednim czasie i zrozumiała” [*The Conceptual Framework... QC4*].

Kluczową rolę w aspekcie wyjaśniania wyboru polityki rachunkowości w podmiotach gospodarczych oraz przewidywania zachowań menedżerów i regulatorów standardów rachunkowości w tym kontekście odegrała pozytywna teoria rachunkowości. W jej świetle to akcjonariusze stanowią grono najważniejszych użytkowników sprawozdań finansowych. W związku z tym badania naukowe mają na celu

uzyskanie odpowiedzi na pytania: jakie czynniki decydują o wyborze określonej polityki rachunkowości finansowej oraz jakie są ekonomiczne konsekwencje stosowania tej polityki. Przyznanie, iż pozyskanie dobra, jakim są informacje, kosztuje, sprawiło, że badacze zaczęli postrzegać przedsiębiorstwa jako serię kontraktów, które są negocjowane między racjonalnymi podmiotami. W związku z powyższym odpowiednio ukształtowana polityka rachunkowości powinna pozwalać na minimalizowanie kosztów tych kontraktów [Szychta 2015, s. 183]. Kosztami kontraktów według PAT są różne kombinacje kosztów transakcyjnych (np. prowizji maklerskich), informowania (np. koszty pozyskania informacji), agencji (np. koszty monitorowania, koszty poniesione w celu zapewnienia, aby decyzje podejmowane przez agentów były zgodne z postanowieniami kontraktów), negocjacji (np. koszty zmian warunków aktualnie obowiązujących umów) oraz bankructwa (np. koszty prawne procesu upadłości) [Watts, Zimmerman 1990, s. 134-135]. Warunki kontraktów są często oparte na zmiennych ustalanych w systemie rachunkowości przedsiębiorstwa, takich jak zysk netto, przepływy pieniężne netto czy poziom zadłużenia. Natomiast kierownicy przedsiębiorstw mający możliwość wyboru metod rachunkowości będą wybierać takie warianty, które przyczynią się do maksymalizacji ich własnych korzyści [Szychta 2015, s. 183].

Jak wynika z dokonanego zarysu PAT, teoria ta przekonuje, że wybory w zakresie polityki rachunkowości są dokonywane przez pryzmat indywidualnych celów i wpływu metod rachunkowości na osiąganie tych celów. Pozytywna teoria rachunkowości i badania empiryczne oparte na niej zakładają, że przyjęty w przedsiębiorstwie zbiór metod rachunkowości maksymalizuje dobrobyt (wartość) stron kontraktów, oraz sprawdzają, jak na ten dobrobyt wpływa zastosowanie konkretnych metod rachunkowości [Szychta 2015, s. 183-184].

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na przyjęte założenie o racjonalności decydentów przyjęte w PAT. Jak podkreślił Ryan i in. [2002, s. 79], konstrukcja *Positive Accounting Theory* nie pozwala na wyjaśnianie indywidualnych zachowań menedżerów. Teoria ta może być natomiast przydatna do przewidywania ogólnych trendów postępowania w praktyce rachunkowości w określonych warunkach. Autorka zgadza się z powyższym ujęciem, w związku z tym postuluje, aby badania w nurcie PAT były uzupełniane o wyniki badań z wykorzystaniem podejścia rachunkowości behawioralnej w celu kompleksowego ujęcia problemu badawczego.

5. Zakończenie

Rachunkowość jako system informacji jest nierozzerwalnie związana z procesem podejmowania decyzji ekonomicznych. Proces ten wymaga integracji posiadanych informacji, emocji decydentów, ich preferencji oraz motywacji, kontekstu, w którym decyzja jest podejmowana, a także znajomości potencjalnych konsekwencji wynikających z różnych możliwości działania [Jaworska 2014, s. 50]. Dlatego też z punktu widzenia nauki rachunkowości istotne są nie tylko ekonomiczne, społeczne czy

polityczne uwarunkowania podejmowanej decyzji, lecz także czynniki psychologiczne, które determinują ludzkie zachowania. W związku z powyższym, mając na uwadze istotę badań nad osądem i podejmowaniem decyzji w rachunkowości, niezbędne jest poszerzenie aktualnych wyników badań o wnioski płynące z przyjęcia podejścia behawioralnego, co będzie przedmiotem kolejnych publikacji autorki.

Literatura

- Bąk M., 2011, *Problemy behawioralne w rachunkowości przedsiębiorstwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 32, Szczecin, s. 47-60.
- Bolesta-Kukułka K., 2003, *Decyzje menedżerskie*, PWE, Warszawa.
- Bonner S.E., 1999, *Judgement and Decision-Making Research in Accounting*, Accounting Horizons vol. 13, no. 4, s. 385-398.
- Brzezina W., 2000, *Rachunkowość sensu stricto i sensu largo*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej SKwP, t. LVI, SKwP, Warszawa, s. 7-24.
- Czerwonka L., 2015, *Behawioralne aspekty decyzji inwestycyjnych przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Sopot.
- Fields T.D., Lys T.Z., Vincent L., 2001, *Empirical research on accounting choice*, Journal of Accounting and Economics, nr 31, s. 255-307.
- Gaffikin M., 2006, *The Critique of Accounting Theory*, University of Wollongong Research Online, <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=accfinwp> (dostęp: 4.09.2017).
- Grzesik K., Karaś M., 2014, *Decyzje menedżerskie w organizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Holthausen R., Leftwich R., 1983, *The economic consequences of accounting choice: implications of costly contracting and monitoring*, Journal of Accounting and Economics, nr 5, s. 77-117.
- Kam V., 1990, *Accounting Theory*, John Wiley&Sons, New York.
- Kamela-Sowińska A., 2014, *Od rachunkowości do opisu gospodarczego*, [w:] Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, t. 77(133), SKwP, Warszawa 2014, s. 107-115.
- Ryan B., Scapens R.W., Theobald M., Beattie V., 2002, *Research Methods and Methodology in Finance and Accounting*, London.
- Schiller S., 2013, *Heuristics or experience-based techniques for making accounting judgments and learning*, Problems and Perspectives in Management, vol. 11, issue 3, s. 63-75.
- Shermer M., 2009, *Rynkowy umysł*, Wydawnictwo CIS, Warszawa.
- Siegel G., Marconi H., 1989, *Behavioral Accounting*, South Western Publishing Co. Cincinnati Ohio.
- Stoner J.A.F., Freeman R.E., Gilbert D.R., 2001, *Kierowanie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Szycha A., 2015, *Pozytywna teoria rachunkowości jako koncepcja głównego nurtu badawczego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 389, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 176-188.
- The Conceptual Framework for Financial Reporting*, <http://eifrs.ifrs.org/eifrs/bnstandards/en/2016/conceptualframework.pdf> (dostęp: 15.06.2017).
- Watts R.L., 1992, *Accounting choice theory and market-based research in accounting*, British Accounting Review, nr 24, s. 235-267.
- Watts R.L., Zimmerman J.L., 1978, *Towards a positive theory of the determination of accounting standards*, Accounting Review, vol. 53, no. 1, s. 112-134.
- Watts R.L., Zimmerman J.L., 1979, *The demand for and the supply of accounting theories: The market for excuses*, Accounting Review, vol. 54, no. 2, s. 273-305.

- Watts R.L., Zimmerman J.L., 1990, *Positive Accounting Theory: A Ten Years Perspective*, The Accounting Review, vol. 65, nr 1, s. 131-156.
- Wojtyna A., 2011, *Czy w wyniku kryzysu finansowego ekonomia otworzy się bardziej na psychologię?*, [w:] Kozłowski P. (red.), *Węzeł polski. Bariery rozwoju z perspektywy ekonomicznej i psychologicznej*, Instytut Nauk Ekonomicznych PAN, Instytut Psychologii PAN, Warszawa, s. 169-184.
- Vatter W.J., 1966, *Obstacles to the specification of accounting principles*, [w:] Jaedicke R.K., Ijiri Y., Nielsen O. (red.), *Research in Accounting Measurement*, Sarasota, FL: American Accounting Association.
- Zalaśkiewicz T., 2012, *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zielonka P., 2008, *Behawioralne aspekty inwestowania na rynku papierów wartościowych*, CeDeWu, Warszawa.
- Ziemia P., Piwowarski M., 2008, *Metody analizy wielokryterialnej we wspomaganiu porównywania produktów w Internecie*, *Metody Informatyki Stosowanej*, nr 2 (t. 15), s. 137-147.